

2. Бернякович К. В. Исследование древнеславянского поселения VII - IX вв. в Ужгороде // КСИА. - 1954. - Вып. 3. - С. 39 - 48.

3. Leńoczky T. Названа праця.

4. Янкович Й. Звіт про розкопки курганів біля с.Червене Мукачівського району в 1932 році. - Фонди Закарпатського краєзнавчого музею /далі - ЗКМ/.

5. Бернякович К. В. Древнеславянские памятники Закарпатской области /СССР/ // SIA. - 1957. - 2. - S. 435 - 455.

6. Потушняк Ф. М. Археологічні знахідки в Ужгороді // Наукові записки УжДУ. - 1954. - Т. 9. - С. 399 - 414; Він же. Звіт про археологічну розвідку 1954 року в Мукачівському районі. - Фонд ЗКМ; Він же. Звіт про археологічну розвідку 1954 року в Іршавському районі. - Фонд ЗКМ; Він же. Звіт про археологічну розвідку 1955 року в Ужгородському районі. - Фонд ЗКМ.

7. Потушняк Ф. Біля двох тисяч років тому ... // газ. Закарпатська правда. - Ужгород, 1956. - 17 червня.

8. Потушняк Ф. М. Археологічні знахідки ... - С. 414.

9. Пеняк С. І. Дослідження слов'янських і давньоруських пам'яток Ужгородського району // Методичний посібник для студентів з археології. - Ужгород, 1974. - С. 73 - 101.

10. Потушняк Ф. Цікава археологічна знахідка // газ. Закарпатська правда. - Ужгород, 1955. - 8 липня.

11. Потушняк Ф. Археологические раскопки на Иршавине // газ. Советское Закарпатье. - Ужгород, 1955. - 2 лютого.

12. Потушняк Ф. Археологічні знахідки в Ужгороді // газ. Закарпатська правда. - Ужгород, 1953. - 13 червня.

ІВАН АНДРУСЯК,
МИХАЙЛО БЛЕЦКАН,
ВАСИЛЬ ЛОГОЙДА,
ОЛЕКСАНДР ХОМЕНКО

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

Кожна епоха народжує своїх мислителів, виразників народної позиції і думки. В першій половині 20-го століття на Закарпатті такою постаттю, безперечно, був Федір Потушняк. Його справедливо можуть називати своїм

попередником сучасні закарпатські історики і письменники, етнографи і археологи. Та Федір Потушняк у першу чергу був філософом. Проте, як не дивно, філософська спадщина Федора Потушняка найменш вивчена і майже не відома загалу, навіть спеціалістам. Чи не єдиною і, на нашу думку, досить вдалою, є оцінка доробку мислителя в розвідці молодого дослідника Романа Офіцинського "Філософські погляди Федора Потушняка /1910-1960/" [1].

Федора Михайловича Потушняка заслужено можна вважати одним з найплідніших представників літератури, філософії і науки Закарпаття першої половини 20-го століття.

Хлопець із с.Осій, що на Іршавщині, заявив про себе ще в період навчання у відомій на той час українській гімназії в Беретові. Юнак прагнув знань. Федора Потушняка цікавила історія краю і народна творчість, мовна палітра і етнічне розмаїття закарпатців, природа і духовний світ людини. Зрозуміло, що задовільнити різно-аспектний запит в широких знаннях, вирішує молодий горянин, може тільки філософія. Подолавши всі труднощі, Ф. Потушняк поступає на філософський факультет Празького університету. Саме в період празького навчання формується філософське світосприйняття Федора Потушняка.

Філософським підходом до аналізу природних і соціальних явищ характеризуються прозові і поетичні твори письменника Потушняка. Основу наукових праць Потушняка як історика і археолога складає фундаментальний філософський аналітико-синтетичний метод. Зачитуючись етнографічними описами Потушняка - народознавця, сприймаємо світ, і не тільки наш, в міфологічно-містичних формах. Названі напрямки всебічних інтересів Ф.Потушняка як мислителя і науковця - перспективні об'єкти фахового аналізу можливих майбутніх досліджень.

Критичне мислення науковця, талант дослідника, політ фантазії, здатність до узагальненого, взаємопов'язаного бачення нескінченної і багатоманітної природи та складних перипетій суспільства, екзистенціального переживання та постійних пошуків людини найповніше проявляються у філософських працях Ф. Потушняка. Вся його творчість, як і життя, - це роздуми про суще, вічна розмова із світом і собою.

Філософська творчість Федора Потушняка охоплює різні аспекти. Як філософ, Ф. Потушняк торкається проблем буття

світу і людини, чуттєвого та раціонального пізнання безмежного світу. Все зосереджується на аналізі екзистенціального "Я" людини та єдності цього "Я" з усім "не - Я". Предметом дослідження науковця є психологія людини і народу. Він заглиблюється у філософський аналіз суспільних явищ. Та чи не найближчою Потушнякові - філософу є проблема розвитку історико - філософської думки в його рідному краї - Закарпатті, до якої підходить з позицій порівняльного аналізу крізь призму світової історії філософії.

Найповніший виклад історії філософської думки на Закарпатті Ф.Потушняк дає в роботі "Короткий нарис філософії Підкарпаття", що нам відома, на жаль, тільки в журнальному варіанті [2]. Цей твір Ф.Потушняка можна вважати першим найповнішим філософським дослідженням історії філософської думки в Закарпатті.

У вступній частині цієї праці Ф.Потушняк розглядає філософію як основу формування духовного життя народу, як той світоглядний базис, без якого народ не має майбутнього. Вчений вважає, що "неозначена, темна маса, ведена інстинктами, без світогляду, не може мати цілі" [3]. Світогляд народу, на думку автора, виражається в усталеній системі понять, що відображають погляди на структуру світу. Ці погляди виражені також в народних віруваннях та фольклорі.

Федір Потушняк виходить з міркування, що філософія є позанаціональною, має загальнолюдський характер, хоча і проявляється в діяльності окремих представників народу, які, кожен окремо, є тією "одиначкою" в системі філософствування, в якій генетично синтезовано загальне. У такому вираженні зміст "одиначки" повніший, багатший ніж зміст загального.

Філософія Закарпаття, вважає Ф. Потушняк, розвинулася під впливом німецької класичної філософії і в першу чергу поглядів І. Канта. Мабуть, вперше в історії вітчизняної філософії Ф. Потушняк помітив, що філософія Закарпаття через діяльність закарпатських "одиначок" стала зв'язуючою ланкою між західною і східною філософією, між німецькою "філософією розуму" і українською "філософією серця", між кантіанством та філософією Г.Сковороди і П.Юркевича. Європейський Схід ознайомився з філософією європейського Заходу значно повніше завдяки діяльності таких закарпатських просвітителів і науковців як Петро Лодій, Михайло

Балудинський, Юрій Гуда-Венелін, Іван Орлай, Василь Кукольник і його сини Нестор та Платон, Андрій Дудрович та багатьох інших.

Закарпатських вчених помітили як справжні вболівальники за розвиток науки і освіти на сході, так і тогочасна влада Російської імперії. Процес залучення інтелектуального потенціалу, що розпочався ще за першого російського імператора Петра Першого, продовжувався і в XIX ст. (за царювання імператора Олександра) та у XX - му століттях. На Захід (зокрема, в такі наукові центри як Відень, Прага, Буенос-Айрес) закарпатці самі йшли здобувати знання в університетах і академіях, на Схід - їх запрошували для передачі набутих знань. Коли на початку XIX - го століття в Російській імперії засновувалися лиції та університети, туди на викладацьку роботу запрошувалися вчені із західноєвропейських країн. Один із дослідників Карпатського краю Іларіон Свенцицький з цього приводу наводить красномовний факт. Коли новостворений Казанський університет звернувся до царського міністра у справах релігії і освіти князя О. М. Голиціна із запитом на кадри викладачів, отримав відповідь: "єдиний народ, у якого ми можемо взяти вчених, - карпатороси, що розмовляють такою ж мовою, як і ми, і зберегли віру наших батьків" [4]. До цього варто додати, що першим ректором столичного Петербурзького університету, створеного у 1819-ці, був науковець-закарпатець Михайло Балудинський [5], а в Харківському університеті в 1829-1830 рр. таку ж посаду займав наш земляк-філософ Андрій Дудрович [6]. В "Короткому нарисі філософії Підкарпаття" Ф.Потушняк відзначає, що вченим краю випала роль бути поширювачем "нових думок на сході Європи і класти підвалини під її нову філософію [7].

Серед таких фундаторів, вихідців із Закарпаття, що поширювали західно-європейську філософію на Сході, Ф.Потушняк називає Петра Лодія, Андрія Дудровича та Авксентія Гавелича.

Виділяючи із всієї плеяди закарпатських філософів Петра Лодія (1764-1829), Потушняк відносить його до тих мислителів, які на все життя зберегли материнську мову, не дивлячись на те, що у власних дослідженнях та в перекладах філософських творів західних авторів використовує російську мову та

спеціальну термінологію. Як у Львівській та Краківській періоди свого життя і творчості, так і протягом перебування в столиці Російської імперії, Петро Лодій постійно зберігав зв'язки зі своїм краєм. Ф.Потушняк справедливо вважав, що особливий вплив на формування філософського світогляду (у т.ч. і закарпатських науковців XIX ст.) мали видана в Петербурзі 1815 року робота П. Лодія "Логические наставления руководствующие к познанию и различению истинного от ложного" та переклад з латинської підручника німецького автора Х. Баумейстера "Настанови нравоучительної філософії". Ф.Потушняк підкреслює, що підручник з філософії у перекладі П. Лодія призначений для русинів Підкарпаття, до яких завжди відносив себе перекладач. Враховуючи непересічне значення цього підручника, Петро Лодій присвячує переклад одному з перших закарпатських просвітителів, своєму вчителю - мукачівському єпископу Андрію Бачинському (1732 - 1809).

Не менш значимою, пише Ф.Потушняк, була робота П. Лодія "Логические наставления...", яка характеризує автора як "глибокого мислителя". "Його Логіка, - відзначає Ф. Потушняк, - в порівнянні з іншими тогочасними логіками в Росії, є більш досконалою, має багато нового матеріалу, значить крок вперед і характеризує автора як досвідченого в філософському мисленні" [8]. Ф. Потушняк високо оцінює логіку П.Лодія, як це зробив і відомий дослідник історії російської філософії Густав Шпет, визнаючи у своєму дослідженні "Очерк развития русской философии", що логіки інших тогочасних авторів - лише "жалюгідні конспекти в порівнянні з підручником Лодія" [9].

Усі дослідники історії філософії, як вітчизняні, так і зарубіжні, визнавали і визнають Петра Лодія як філософа-мислителя, творчість якого сприяла не лише глибшому ознайомленню із найвищим надбанням західноєвропейської філософії, зокрема, німецької класики, але й стала значною подією у всій просвітницькій діяльності. Ми поділяємо міркування сучасного дослідника історико - філософської думки в Закарпатті, доцента кафедри філософії Ужгородського університету, нашого колеги, котрий, на жаль, передчасно пішов із життя, Івана Юрійовича Кашули (1935-1995), який, подібно Потушняку, відзначав, що філософська творчість П. Лодія сприяла поширенню "в середовищі місцевої інтелігенції

розуміння спільності інтересів всього українського населення..." і виводила "...розвиток суспільної думки краю з вузьких рамок провінціалізму в більш широке русло українського історико-філософського процесу" [10].

Як знавця європейської філософії характеризує Ф. Потушняк і закарпатського вченого Андрія Івановича Дудровича (1782-1829). Після закінчення у 1803 р. Пештського університету, Андрій Дудрович працював у Чернігівській та Харківській гімназіях, а з 1813 року - в Харківському університеті. Коли у 1816 році перший професор і завідувач кафедрою філософії Харківського університету Й. Б. Шад вимушений був повернутися до Німеччини, що кафедру очолив Андрій Дудрович. У 1814 році він захистив докторську дисертацію з питань щодо природи філософських понять. Серед праць професора Дудровича Ф. Потушняк виділяє "Уривки про тваринний магнетизм" (1818), "Історико-критичний трактат про сучасний стан філософії" (1819), "Про характер академічних студій" (1815). А. Дудрович був прихильником ідей німецької філософської класики, особливо філософії Шеллінга. Виходячи із філософії одкровення пізнього Шеллінга, А. Дудрович розглядав світ як творіння Бога, а вінцем цього творіння визнавав людину, в якій найповніше проявляється сила божества. Особливо імпонувала А. Дудровичу концепція шеллінгіанської філософії тотожності.

У "Короткому нарисі філософії Підкарпаття" Федір Потушняк називав ще одного вченого із нашого краю - Авксентія Гавелича, який у 1813-1825 роках знаходився під впливом філософії Шада. Із скупих повідомлень Ф.Потушняка і Г. Шпета [11] нам, поки-що, мало відомо про доктора словесних наук Авксентія Гавелича, автора дослідження "Об изысском", виданого 1818 року в Петербурзі.

І Петру Лодію, і Андрію Дудровичу як і багатьом іншим вченим-мислителям, вихідцям із Закарпаття, доводилось з різних причин працювати за межами рідного краю. Виникає запитання, чи можна їх вважати закарпатськими мислителями, які так чи інакше впливали на стан суспільної, політичної та наукової думки краю? Таке запитання ставив перед собою і Федір Потушняк.

Мабуть, усі погодяться з тим, що українська наука, як складова європейської і світової науки, не втратила від того,

що українець Юрій Дрогобич (Котермак), доктор філософії і медицини, будучи професором Ягеллонського університету в Кракові, навчав Миколу Коперніка, іншим часом - викладав в італійському університеті в м. Болонья, а ще пізніше - в Істраполітанській академії в м. Браїславі. Позитивним явищем у науці можна вважати і студіювання росіянина Михайла Ломоносова у професора Києво-Могилянської академії Ф. Прокоповича. Це стосується і викладання українським професором Памфілом Юркевичем (учнем якого був Володимир Соловйов) філософії і релігії в Московському університеті.

Закарпатці можуть пишатися тим, що світогляд видатного українського і російського мислителя, письменника Миколи Гоголя формувалася під впливом вихідця із нашого краю, професора Кукольника Василя Григоровича (1765-1821). Після переїзду в 1805 р. із Закарпаття в Петербург Василь Кукольник був призначений директором Педагогічного інституту, на базі якого у 1819 році було створено Петербурзький університет. Василь Кукольник, відмовившись (на користь свого земляка Михайла Балудянського) від посади ректора Петербурзького університету, виїжджає в Ніжин, де організовує і очолює Ніжинську гімназію вищих наук. У цій гімназії у цей час і вчився Микола Гоголь. Разом із М. Гоголем в гімназії навчався і син Василя Кукольника Нестор, який згодом став відомим російським письменником. Другий син Василя Кукольника - Платон після навчання в Петербурзькому університеті у цій же гімназії викладав римське та російське право і захистив докторську дисертацію "Про вплив римського права на російське".

Звичайно, як раніше, так і в наш час, має місце і зворотний процес: багато українців здобували освіту, збагачувались знаннями за межами своєї країни, переносючи набуте на власну ниву. Подібне характерне і для Закарпаття. Серед філософів нашого краю, що здобули освіту за його межами і плідно працювали в середовищі свого народу, Ф. Потушняк називає, в першу чергу, Василя Довговича, Миколу Теодоровича, Олександра Духновича, Василя Гаджегу. Та й сам Федір Михайлович здобував вищу освіту на Заході.

У "Короткому нарисі філософії Підкарпаття" найбільше уваги приділяється Василеві Довговичу (1783-1849), якого Ф. Потушняк називає "найученішим мужем Підкарпаття".

Талановитий хлопець із бідної сім'ї з села Золотарьово на Хустщині навчався у сільського дяка, ходив до школи в с. Дрогово, потім відвідував латинсько-мадярську школу в Хусті, одночасно служачи у римсько-католицького священика. Далі - навчання в гімназії в Сигеті. В цей час особливо проявляється інтерес до музики, малювання і поезії. Наступний етап - філософські студії в академії у Великому Вародині (теперішня Румунія), вивчення теології в Трнаві (Словаччина), а потім в Ужгороді.

Після висвячення на священика у 1811 році, пише Ф. Потушняк, Василь Довгович служить на парафіях у закарпатських селах і протягом 10 літ вивчає філософію Канта, а також Фіхте й Шеллінга, проявляючи паралельно інтерес до астрономії, фізики, антропології і, звичайно, музики та поезії. Слід сказати, що В. Довгович в процесі осмислення космологічної концепції Канта на основі аргументів, які дає фізика і все природознавство, приходив до телеологічного повчання світу і доцільності Бога. Як стверджує Ф. Потушняк, В. Довгович прагне привести читача наукових статей та філософських віршів (написаних, як правило, латинською мовою) та слухача його релігійних проповідей до пізнання сутності Бога. У всій природі прослідковується один принцип - природа не могла би без Бога закінчити розпочату роботу. Тому Бог - це керманіч природи, стверджує філософ.

В. Довгович своїм космологічним вченням пішов далі і Канта. Ф. Потушняк вважав, що Кантівську (як і Декартову та Ньютонову) концепцію світобудови, що базувалася на механіці, В. Довгович заміняє картиною світу, що базується на хімічних перетвореннях. А своєю схильністю філософствувати на основі науки він зближується з позитивізмом.

За В. Довговичем, весь світ - це суцільний організм, це єдність макрокосму і мікркосму. У світі діють дві сили: у'єднання і роз'єднання, притягання і відштовхування. Де закінчується сфера дії однієї, там починає діяти друга. У світі панує вічна зміна - перебіг одного стану в інший, коли одне живе смертю другого. Дія двох протилежних сил урівнюється Богом як головним диригентом, який зводить все до певного плану. Про це свідчить гармонія життя, яке від найменшого організму до макрокосмічної системи є єдиним цілим. Але основа, універсум світу все таки є, це - хімічна зміна. Світ є

організм, а не машина. Світ є матеріальна система, але створена в часі Божим актом з можливістю майбутнього розвитку до вищої досконалості. За встановленим планом з'являються нові системи, світи, зірки. Причому, світ як великий організм у своєму існуванні має певну ціль.

Ф. Потушняк стверджує, що вчення В. Довговича про Бога як творця світу, природи і далі - визнання Бога як сутності всього існуючого (Бог є світ) приводить мислителя до спінозівського пантеїзму.

Космологічна концепція закарпатського вченого, який у 1831 році був обраний членом-кореспондентом Угорської Академії Наук, викладена в його філософському трактаті "Про будову Всесвіту на один крок вище ніж Декарт і Ньютон" (1825). Ф. Потушняк вперше здійснив аналіз її інших праць видатного філософа, а саме: "Творець з точки зору Всесвіту", "Зусилля, спрямовані на підтвердження існування Бога", "Причини морських штормів", "Злий дух, вогняний змії, вогняна куля, ліхтар, стрибуха коза на небі - симптоми метеорів і комет (Згідно нових розповідей)".

Досліджуючи філософську спадщину В. Довговича, Ф. Потушняк відзначає, що творчість мислителя охоплювала різні філософські проблеми природознавства, гносеології, теорії і філософії релігії, мовознавства і літературознавства, етнографії (робота "Замітки про етнографію як науку" (1824), історії, психології, медицини. В. Довгович відзначався перш за все своїм прагненням до величного і досконалого. Він, як вчений, будує теорію небес і як церковнослужитель будує храми Божі в закарпатських селах (Довге, Березник, Задне, Великі Лучки). Він ще й практичний господар, садівник, виноградар і бджоляр, навіть годинникар.

Та, в першу чергу, Василь Довгович був філософом. Його пристрась до філософії, як пише він в автобіографії, була настільки великою, що він вивчив латинську мову тільки задля того, щоб читати твори І. Канта в оригіналі. Помер В. Довгович 13 грудня 1848 року. У промові, присвяченій його пам'яті, секретар угорського наукового товариства Ференц Толді відзначив, що Василь Довгович був філософом з творчим духом, думки якого пливли в руслі західної філософії як її наслідок і продовження. Він наголосив також на руському походженні померлого. В. Довгович, справедливо стверджує

Ф. Потушняк передбачив багато з того, що в майбутньому відкрила і підтвердила фактами наука.

У "Короткому нарисі філософії Підкарпаття" вміщені також нариси про Миколу Теодоровича (1755-1820), Олександра Духновича (1803-1865), Василя Гаджегу (1864-1938). Згадуються й соціологи А. Сорокін та І. Шаповал.

Завершуючи аналіз основної філософської праці Федора Потушняка, відмітимо, що вона була і до нашого часу залишається найповнішим дослідженням з історії закарпатської філософської думки XIX - першої половини XX століть.

Федір Потушняк ставить і по-своєму розв'язує історико-філософські проблеми і в таких роботах, як "Світогляд закарпатського народу", "Сковорода і Закарпаття (перший період його філософської творчості)", "Андрій Іванович Дудрович", "Іван Чургович (Причинки до історії філософії на Закарпатті)", "Я і безкінечність", "Найбільший із людей. Сократ", "Міліс", "Утопії" та інших.

Стараннями самого Федора Потушняка, його дружини Ганни Дмитрівни (покійної) та синів Дмитра і Михайла більша частина філософських робіт мислителя підготовлені і оформлені в рукописному варіанті під назвою "Філософічні статті" (зберігаються в сімейному архіві). Слід віддати належне зусиллям вченого-дослідника Р. Офіцинського, який здійснив першу спробу критичного аналізу філософських поглядів Федора Потушняка.

Позитивним є і перша згадка про філософську творчість закарпатського мислителя у багатотомному виданні нарисів історії Закарпаття [12].

Філософська спадщина мислителя, патріота своєї землі і народу Федора Потушняка вимагає подальшого дослідження і повинна увійти, з нашого погляду, до скарбниці культури незалежної України, стати складовою частиною інтелектуального надбання, яким є вітчизняна філософія.

Література

1. Молодь-Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. - Ужгород, 1994. - Т. I.
2. Потушняк Ф. Короткий нарис філософії Подкарпаття // Літературна неділя. - Ужгород, 1943 (III). - С. 17-20, 32-34, 43-47, 54-56, 68-70.

3. Там само. – С. 17.
4. Свенцицкий И. С. Обзор сношений Карпатской Руси с Россией в первой половине XIX века. – Братислава, Пряшів, 1971. – С. 20-22.
5. Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості Підкарпатська Русь /1848-1948/. – Ужгород, 1994. – С. 25.
6. Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1997. – С.42;
- Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах. – К., 1997. – С.85.
7. Потушняк Ф. Названа праця. – С. 18.
8. Там само. – С. 20.
9. Шпет Г. Г. Сочинения. – М., 1989. – С. 148.
10. Кашула І. Ю. Суспільно-філософська думка на Закарпатті кінця XVIII-середини XIX ст. (Методичні поради до текстів лекцій). – Ужгород, 1993.
11. Шпет Г. Г. Названа праця. – С. 125-126.
12. Нариси історії Закарпаття. – Ужгород, 1995. – Т II. – С. 358 -359.

ІВАН СЕНЬКО

ФЕДІР ПОТУШНЯК – ДОСЛІДНИК ДЕМОНОЛОГІЇ РУСИНІВ (УКРАЇНЦІВ) ЗАКАРПАТТЯ

Першу публікацію, у якій досліджуються міфічні уявлення русинів (українців) Закарпаття про злих духів (демонів), Федір Потушняк зробив у 1938 році у “Науковому збірнику т-ва “Просвіта” в Ужгороді” [1]. На основі зібраних у рідному селі Осій матеріалів дослідник дійшов до висновку, що навколо народних вірувань про душу “группуються всі другі” - про дводушників, босоркань (відьом), босоркунів (відьмаків), вовчурів, упирів, їх контакти із нечистими духами.

Уже перша публікація Федора Потушняка дає підставу сказати, що він, як випускник Карлового університету в Празі (закінчив університет у 1937 році), добре володів методом системного аналізу та історико-порівняльним методом. Розповідаючи про вірування осійчан в існування людей, які обертаються у вовків, підтвердив лексичними паралелями наявність таких повір'їв у росіян, чехів, поляків, словаків,